

POZNÁMKY K SÚČASNÉMU STAVU RÍMSKEHO NÁPISU V TRENČÍNE

TAMARA NEŠPOROVÁ

Rímsky nápis má svoje pevné miesto v histórii a tým aj historiografii. Nachádza sa v Trenčíne, centrálnej zóne mesta, v severnej časti prírodného brala hradnej skaly. V štátnom zozname kultúrnych pamiatok Slovenskej republiky je zapísaný pod evidenčným číslom 1338-1346/803/11. Hlavné evidovanie nápisu nachádzame od čias Mommsenových v súbore latinských nápisov, kde je zaevidovaný pod číslom CIL III 13 439 (*Corpus Inscriptionum Latinarum* III, 225), v *Inscriptiones Pannoniae Superioris in Slovacia Transdanubiana asservatae* (Češka – Hošek, 1967, 16–17), najnovšie v publikácii *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov* (Valachovič 1998, 203), v práci *Antické nápisné pamiatky na území Slovenska* (Žák Matyasowszky, 2003).

Stručne sa dotkneme histórie objavu nápisu, dostatočne známej, nakoľko samotnému nápisu bolo venovaných množstvo odborných a popularizačných prác, ktoré vo svojej bibliografii rímskeho nápisu spracovala H. Szászová (Szászová, 1979). Nezrovnalosti sú v najstaršom písomnom zverejnení nápisu. H. Szászová nepovažuje za hodnoverný prameň súpis rímskych nápisov v Uhorsku a Sedmohradsku z rokov 1520 – 1530, ktorého autorom je Ján Dernschwamm, vzdelaný faktor Fuggerovcov (Khündel 1955, 168). Podľa autorky je najstaršia zmienka o trenčianskom nápise v jeho diele nepravdivá (Szászová, 1976, 6,7). Záznam o rímskej pamiatke v Trenčíne podľa nej ako prvý zverejnil Mikuláš Istvánffy – uhorský dejepisec v službách cisára Rudolfa II. v *Historiarum de rebus Hungaricis, libri XXXIV*, 1622. M. Vyvíjalová sa domnieva, že viedenský historik Michal Bonbardi v diele *Topographia magni regni Hungariae* z roku 1718 čerpal zo zbierky významného humanistu J. Dernschwama, ako z hodnoverného a spoľahlivého prameňa (Vyvíjalová 1979, 498, 499). Trenčiansky cirkevný hodnostár a historik Ľudovít Stárek sa právom považuje za znovu-objaviteľa nápisu v roku 1852, kedy náhodne objavil nápis po víchrici, ktorá vyvrátila topoľ pod skalou. Ocelorytina z roku 1856 od L. Rohbocka zobrazuje topoľový porast a zájazdny hostinec Červená hviezda v miestach nápisu. V roku 1854 uvádza presnú polohu, z vtedajšieho hľadiska dôležitú a pokúša sa o preklad latinského textu, ktorý dokonale pomýli Th. Mommsena. (Stárek, 1852, 5; 1854, 177–179).

Zdalo sa, že v prípade rímskeho nápisu na hradnej skale sú všetky interpretačné možnosti vyčerpané po zverejnení nápisu z alžírkej Zany (*Diana Veteranorum*). Meno veliteľa mohlo byť s konečnou platnosťou prečítané správne, nie *Constans*, ale *Marcus Valerius Maximianus*, na základe nálezu podstavca sochy zamurovanej v múre byzantskej pevnosti (Pflaum 1955, 135–154).

V roku 1964 nápis reštauroval Akademický sochár Ondrej Dzúrik. Reštaurátorské práce nezabránili pokračujúcej deštrukcii skalnatého podkladu a museli byť reprízované v ďalších desaťročiach.

Druhý podstatný zásah – konzervovanie realizovalo Ústredie umeleckých remesiel Bratislava v roku 1978, v spolupráci s Československou akadémiou vied Praha, Ústavom teoretických základov chemickej techniky, menovite pracovníci J. Rathouský a O. Kruchňa.

V roku 2003 na podnet mimovládnej organizácie Trenčianske neformálne združenie, za finančného príspevnia verejnej zbierky, Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, mesta Trenčín a Trenčianskeho múzea sa uskutočnilo konzervovanie a reštaurovanie rímskeho nápisu v Trenčíne. Všetkým zainteresovaným bolo zrejmé, že od reštaurovania v roku 1978 erózia nápis vážne poškodila.

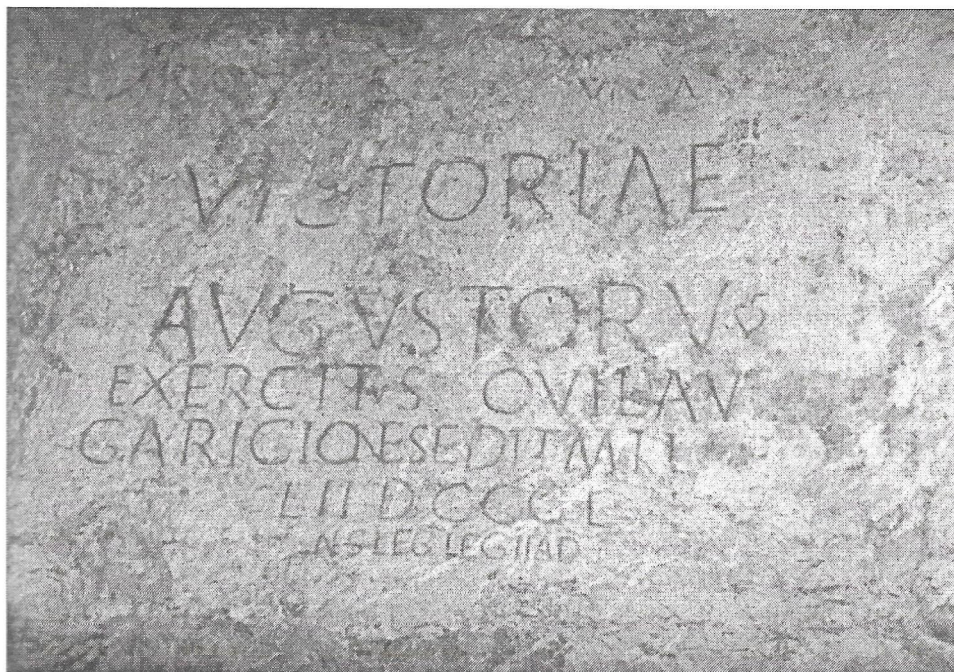
Potrebu reštaurátorského zásahu si vynútil nevyhovujúci technický stav pamiatky. Reštaurátorská obnova mala za cieľ zamedziť ďalšej degradácii a predĺženie životnosti. Uplatnila sa metóda konzervácie, zameraná na sanáciu hmoty, s minimálnymi zásahmi do originálu.

Hradné bralo Trenčianskeho hradu je druhohorný monolit z obdobia stredného až vrchného triasu. Geneticky ide o chemický a organogénny morský sediment, vápenec biely, sivý až tmavosivý, v menšej miere dolomit, ojedinele sa v hornine vyskytujú konkrécie rohovca. Obnaženie skalného masívu nastalo v období holocénu, kedy monolit bradlového pásma v línii Trenčín – Skalka bol prerušený erozívnu činnosťou vody – Váhu. Z erozívneho hľadiska je posledných sto rokov najpodstatnejších, nakoľko sa niekoľkonásobne zvýšili dcštruktívne vplyvy pôsobiace na horninu, ako sú agresívne kyslé dažde, dynamika dopravy, antropogénne vplyvy.

Plocha nápisu je pod neustálym pôsobením povrchovej dažďovej vody, ale aj vody vytekajúcej z puklín. Nad plochou nápisu je niekoľko uvoľnených skalných blokov, ktorých stupeň stability a bezpečnosti nie je možné odhadnúť. Povrchová hustá a nepravidelná sieť puklín naznačuje nerovnomerný rozsah tektonického porušenia horninotvorného masívu diskontinuitami. Rovnako výskyt vegetačného príkrovu urýchľuje zvetrávací proces rozpadu horniny (Závacký – Kubo – Drusa – Šíma, 2001).

Reštaurovanie vykonával akademický sochár Albín Okša, metodikom bol Pamiatkový ústav, regionálne stredisko Trenčín a pracovníčka PhDr. Ingrid Gajdošová. Návrh na reštaurovanie bol vypracovaný v roku 2001 spolu s predpokladanou technológiou. Nápis bol reštaurovaný v dvoch reliéfnych plánoch. Horný plán bol diagonálne komponovaný v rovnej ploche, dolný bol koncipovaný v šikmej diagonálnej polohe. V rámci prieskumu boli vedené sondy za účelom presného zmapovania a špecifikácie zachovanej pôvodnej hmoty a predpokladanej deštrukcie skaly. Stav si vyžiadal presné zmapovanie tektonických prasklín a trhlín vo vápencovom masíve. Nevyhnutným sa ukázalo tmelenie už raz tmelenej praskliny nad objektom a zabezpečenie odtoku povrchovej dažďovej vody mimo plochy nápisu. Čistenie povrchovej nečistoty, odstraňovanie depozitu uhlíka bolo mechanické s vylúčením komplexotvorných zlúčenín. (Okša, 2001).

Latinský nápis na trenčianskej skale je vytesaný na upravenom podloží, rozmery 122 x 80 cm, reštaurátor očistil od machov a uhlíkových usadenín plochu 150 x 140 cm. Nachádzame na ňom tri veľkosti písma. V prvých dvoch riadkoch je maximálna veľkosť, stredná veľkosť je v troch ďalších riadkoch a najmenšie písmo je v poslednom riadku tohto šesťriadkového nápisu. Nový objav je umiestnený vpravo hore nad prvým riadkom. Veľkosť nových písmen zodpovedá písmu v poslednom riadku. Dôsledné vyčistenie celého nápisového poľa sa ukázalo dôležitým, nakoľko odhalilo písmeno „V“ nad samotným nápisom po odstránení machov a nánosov. V ďalšej etape procesu konzervácie a reštaurovania, v priebehu niekoľkých dní bolo zistené písmo „A“ v tom istom riadku, rovnakej veľkosti a fragmenty písmen.

Obr. 1 Rímsky nápis na trenčianskej hradnej skale z roku 179/180.
Preklad: *Vítazstvu cisárov vojsko, ktoré ležalo v Laugariciu, v počte 855 vojakov II. légie, dal zhotoviť M.V. Maximianus, legát II. Pomocnej légie*

Objavené písmená sú zaručene autentické, majú všetky náležitosti latinskej majuskuly. Spočiatku ryté písmo bolo jednoduché, ale zdokonaľovaním techniky vytesávania písmo nepozostávalo len z jednoduchých čiar, ale získalo plastickosť tým, že základný vryp sa vykonal ostrým dlátom šikmo z dvoch strán a tým nadobudol vryp trojuholníkový prierez. Písmo bolo navyše rozšírené o jemné vodorovné pätky, tzv. serify (Vidman, 1975, 19). Uvedené náležitosti novo objavené písmená majú, nejedná sa teda o falzum zo súčasnosti (tieto podozrenia vyslovili niektorí redaktori časopisov a periodík).

Nápis na skale *in situ* je predovšetkým dokumentom, preto je stručný, text skracovaný ustáleným spôsobom, ktorý bol súčasníkom zrozumiteľný.

Od 19. storočia, kedy sa T. Mommsen zmýlil v expertíze nápisu a vyslovil sa o jeho nepravosti nikto nepochyboval o autentickosti nápisu a tým aj mieste pobytu rímskeho vojska – Laugaricia. Snahy dokázať, že Laugaricio nie je možné stotožniť s Trenčínom, na základe údajov z mapy Klaudia Ptolemaia sú sporadické. V posledných rokoch je to príspevok, v ktorom autor na základe zemepisných polôh pohorí, riek a miest v diele Geografia vyslovuje názor, že Ptolemaiov Leukaristos leží severne od osady Karrodum, údajne v oblasti dnešného Krakova, teda na území Poľska (Prikryl, 1980, 31). Obdobne je podľa zemepisných súradníc na Ptolemaiovej mape lokalizované Laugaricio do dnešnej Levoče (Hurník, 1989, 54).

Monumentálny latinský nápis je dokladom o pobyte rímskych vojsk v Trenčíne, čo v dnešnej dobe takmer nikto nespochybňuje. Uvedené miesta neprichádzajú do úvahy, aj keď treba rátať so stále pribúdajúcimi dokladmi o pobyte rímskych vojsk v barbariku. Nápis zo Zany, antickej Diany Veteranorum v Alžírsku je dostatočne presvedčivým dôkazom, že trojica názvov Laugaricio – Leukaristos – Levgaricione sú totožné zemepisné miesta. Identifikácia sídiel podľa zemepisných súradníc na mape Klaudia Ptolemaia je vo väčšine prípadov nemožná. Je potrebné brať do úvahy v prvom rade archeologické doklady o osídlení.

Vedecké názory popredných odborníkov na Sympóziu LAUGARICIO MDCCC Rímania a barbari v strednom Podunajsku v 2. a 3. storočí v roku 1979, pri príležitosti 1 800. výročia rímskeho nápisu v Trenčíne ukázali, že v problematike trenčianskeho rímskeho nápisu je stále priestor na riešenie otázok. Sympózia sa zúčastnili poprední európski bádatelia, napríklad O. Pelikán, P. Oliva, J. Burian, J. Bouzek, V. Sakař, K. Motyková, R. Pleiner, J. Tejral, T. Kolník, K. Pieta, E. Krekovič, E. Birley, H. Stiglitz, H. Friesinger, B. Lörincz, B. Krüger, A. Mócsy, Ju. K. Kolosovskaja, V. V. Kropotkin, K. Godłowski, J. Wielowiejski. (Symposium Laugaricio MDCCC – Thesen, 1979). Účastníci sympózia nepotvrdili návrhy na korektúru v preklade nápisu, ktoré inicioval slovenský historik s klasickým vzdelaním, teda aj latinského jazyka. Interpretácia latinského textu od objavu nápisu v Zane, ako ju nastolil J. Dobiáš zostáva bezo zmeny (Dobiáš, 1964, 257, 258).

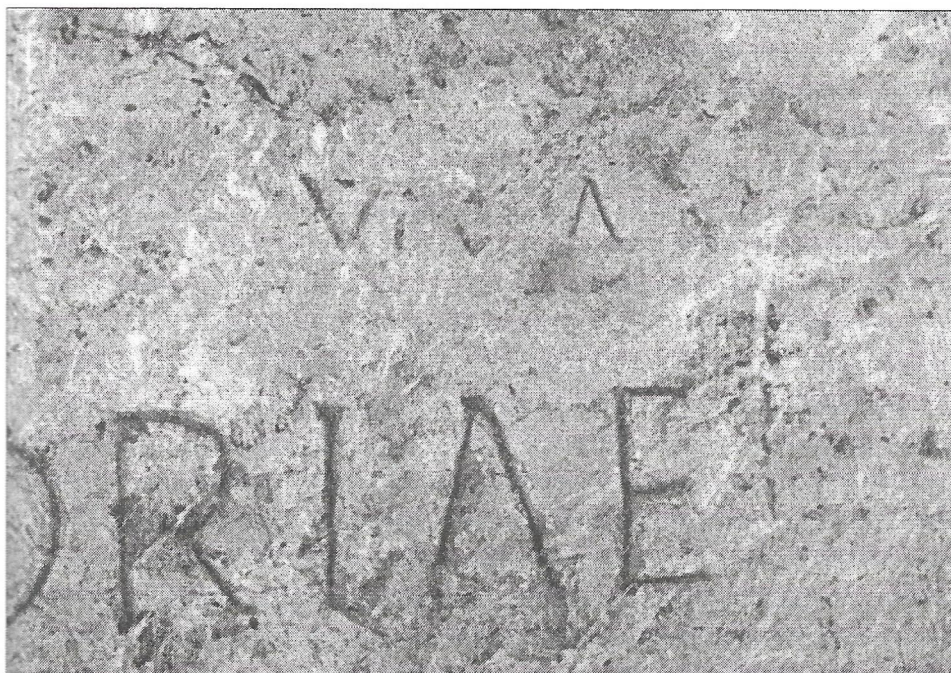
Diskusiu v rámci sympózia vyvolala úvaha E. Birleya z Veľkej Británie, podľa ktorej epigrafická pamiatka môže pozostávať z dvoch nápisov a síce z pôvodného štvorriadkového a dodatočne vysekaných dvoch riadkov, ktoré obsahujú meno veliteľa a jednotku, ktorá v Laugariciu táborila. Podľa neho mohli byť dodatočne vytesané, azda pri odchode vojska v roku 180, kedy Commodus uzavrel s Germánmi mier (Kólník, 1980, 442). Táto hypotéza má svoje opodstatnenie, čo sa prejavilo v detailoch pri najnovšom reštaurovaní.

Posledné reštaurovanie bolo ideálnou možnosťou priamo pod dozorom skúseného odborníka zaoberajúceho sa problematikou antických nápisov potvrdiť názor vyslovený E. Birleyom. Je evidentné, že posledné dva riadky sú vysekané na nedostatočne upravené plató, skala nie je osekaná vo vertikále, má neupravené bočné a spodné ohraničenie, práve na úrovni posledných dvoch riadkov. Rozmery písmen sú čiastočne odlišné, písmo menej výrazné.

Súčasná podoba nápisu je nasledovná:

nad centrálnou umiestneným textom v nápisovom poli, konkrétne nad prvým riadkom, písmenom „ I “ samotného nápisu sú písmená v jednej horizontálnej línii „ V “ a „ A “ v tomto zoskupení : V . . . A . Ak berieme do úvahy písmená, ktoré sú zachované fragmentárne, je čítanie nasledovné: V [I V .] A . Zvislú neúplnú hastu je možné interpretovať ako „ I “, „ v “ ako „ V “. Prečítať slovo ako VIVA (teda VIVAT) s nepresnosťou vo vzdialenosti písmen je lákavá verzia, domýšľať si chýbajúce písmená a slová je v epigrafickej vede neprípustné. Na reštaurovanej ploche ďalšie zámerné rytie nebolo zistené, čo neznamená, že tam pôvodne nebolo (obr. 2).

Nevýrazná ryha, ktorá pred reštaurovaním splývala so skalnatým podkladom oddeľuje text štyroch riadkov od dvoch posledných. Riadky na nápisoch boli naznačované linijkami jemne vyrytými do skalnatého povrchu. Zdá sa, že zachovaná rytá čiara môže mať podstatne hlbší význam, než len pomôcka kamenára, najmä ak ohraničuje iný rukopis a celkový vzhľad tabule. Nápisová plocha rímskych epigrafických pamiatok nebýva vždy upravená

Obr. 2 Detail novoobjavených písmen nad samotným nápisom

a vyhladená ako dokonalý podklad, zjavná je táto skutočnosť od vyrytej línie smerom nadol.

Nové písmená boli objavené, naopak niektoré z pôvodne čitateľných písmen od posledného konzervovania v roku 1978 úplne, alebo čiastočne chýbajú (obr. 1).

V prvom slove VICTORIAE, ktoré temer dve tisícročia bezo zmeny odolávalo nepriaznivým poveternostným vplyvom sa nenachádza horná časť „I“ a podstatná – horná časť písmena „C“.

V treťom riadku v slove EXERCITVS je malé písmeno „v“ excentricky umiestené medzi dvoma písmenami, pričom na fotografiách pred posledným reštaurovaním je veľké písmeno „V“ a náznak malého písmena „v“. Na starších vyobrazeniach je veľké písmeno „V“ nezreteľné.

Piaty riadok závažne mení obsah, nakoľko chýba číslovka „V“, teda počet vojakov je DCCCL – 850, nie pôvodných DCCCLV – 855.

Posledný – šiesty riadok, obsahujúci meno veliteľa, najmenej čitateľný je v súčasnosti ochudobnený o písmená CVRF (curavit faciendum). Na kvalitnom fotografickom zábere z roku 1984 (autor fotografie J. Krátky) sú uvedené písmená jasne viditeľné (Kolník, 1984, obr. 7).

Citlivým prístupom reštaurátora sa podarilo vyriešiť domnelú absenciu písmena „Q“ v slove QVI, ktorú niektorí autori interpretovali ako CVI. Obidve možnosti sú prípustné, ale v trencianskom nápise je zreteľne čitateľné „Q“.

V blízkosti nápisu sú nálezy rímskych mincí, ktoré časovo korešpondujú s udalosťami, ktoré nám zachytáva nápis, ak uvažíme dobu obehu mincí. Okrem silno ošúchaného

bronzového medailónu, pravdepodobne Antonius Pius (138 – 161), nájdeného na Mierovom námestí, teda v blízkosti nápisu, sú to dva nálezy rímskych denárov opäť z jeho okolia (pripravené na publikovanie).

Záverom je potrebné zdôrazniť, že nové písmená v trenčianskom rímskom nápise, ktoré vzbudili zaslúženú pozornosť odborníkov a médií nemožno za súčasného stavu presvedčivo interpretovať. To bude úlohou budúceho výskumu pomocou špeciálnych digitálnych prístrojov. Predpokladáme, že neboli vytesané náhodne, ale s určitým zámerom.

Alarmujúca sa ukázala skutočnosť, že nápis podlieha poveternostným vplyvom natoľko, že niektoré písmená sú nenávratne stratené v skalnatom podklade. Stekajúca dažďová voda v zime zamrzajúca, uhlíkové usadeniny a väčší rozsah síranov nápis vážne poškodili. Intervaly medzi konzervátorskými a reštaurátorskými zásahmi sa neustále skracujú. V roku 1978 bolo pri geologickom prieskume navrhované čast skaly vyrezať a blok umiestniť v múzeu v ochrannom obale, v prípade ochrany na mieste uvažovať o preložení frekventovanej komunikácie, aby sa zabránilo vplyvu výfukových splodín (Geologicko – tektonické posúdenie, 1978). Požiadavkou reštaurátora na nevyhnutné zásahy podmienujúce životnosť zreštaurovaného objektu okrem iného je zastrešiť úsek skaly s nápisom. Isté je, že v záujme zachovania najvýznamnejšieho antického nápisu na Slovensku je nevyhnutná ochrana na vyššej úrovni s primeranými finančnými nákladmi. V záujme budúcich generácií musíme predísť zdevastovaniu vzácneho historického dokumentu – jedinej autentickkej pamiatky svojho druhu na Slovensku. Rímsky nápis svojou hodnotou vysoko prevyšuje všetky prostriedky vynaložené na jeho záchranu v súčasnosti aj budúcnosti.

LITERATÚRA

- ČEŠKA, J. – HOŠEK, R. 1967: *Inscriptiones Pannoniae Superioris in Slovacia Transdanubiana asservate*. Brno.
- DOBIÁŠ J. 1964: *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*. Praha.
- Geologicko – tektonické posúdenie trenčianskej hradnej skaly v oblasti rímskeho nápisu. Geologický prieskum n. p. Spišská Nová Ves – materiály.
- HURNÍK, J. 1989: Identifikácia sídiel Ptolemaiiovo geograficko-kartografického diela. In: *Historické mapy. Zborník prednášok z republikového seminára*. Bratislava, s. 54–59.
- KHÜNDEL, J. 1955: J. Dernschwamm, vzdelený faktor Fuggerovcov na Slovensku (1494 – 1567). In: *Historické štúdie I*, 1955, s. 168.
- KOLNÍK, T. 1984: *Rímske a germánske umenie na Slovensku*. Tatran.
- KOLNÍK, T. 1980: *Sympóziu LAUGARICIO MDCCC Rimania a barbari v strednom Podunajsku v 2. a 3. storočí*. Slov. Arch. XXVIII, s. 440–445.
- OKŠA, A. 2001 : *Dokumentácia reštaurátorských prác na rímskom nápise – materiály*.
- PFLAUM, H.G. 1955: *Deux carrieres équestres de Lambese et de Zana (Diana Veteranorum)*. In: *Libyca (Archéologie – Epigraphie)* 3, s. 135–154.
- PRIKRYL, L. V. 1980: *Leukaristos (Laugaricio) v diele Klaudia Ptolemaia*. In: *LAUGARICIO, Zborník historických štúdií k 1 800. výročiu rímskeho nápisu v Trenčíne*. Trenčín, s. 27–35.
- STÁREK, L. 1852: *Der Wegweiser in der Trentschiner Burgruine und Umriss der Geschichte der königlichen Freistadt und Burg Trentschin*. Pressburg, s. 5.
- STÁREK, L. 1854: *Witazstvo Marka Auréliea na prosbu kresťanov obdržané*. In: *Katolícke noviny VI*, č. 23, Pešť, s. 177–179.
- SZÁSZOVÁ, H. 1976: *K histórii rímskeho nápisu na trenčianskej skale*. In: *Historické štúdie XX*, s. 5–25.

- SZÁSZOVÁ, H. 1979: Rímsky nápis na trenčianskej hradnej skale. Bibliografia. Trenčín: Krajská knižnica M. Rešetku.
- Symposium LAUGARICIO MDCCC Römer und Barbaren im mittleren Donaugebiet im 2. und 3. Jahrhundert. Thesen. Archcologický ústav Slovenskej akadémie vied. Nové Vozokany, 1979.
- VALACHOVIČ, P. 1998: Najstaršie správy antických autorov o území Slovenska. In: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Územie Slovenska pred príchodom Slovanov. Bratislava, s. 203.
- VIDMAN, L. 1975: Psáno do kamene. (Antická epigrafie). ACADEMIA, Praha.
- VYVÍJALOVÁ M. 1979: Matej Bel a rímsky nápis na trenčianskej skale. In: Krásy Slovenska, s. 496–499.
- ZÁVACKÝ, J. – KUBO, I. – DRUSA, M. – ŠÍMA, J. 2001 : Odborné stanovisko statika, geotechnika, geológa – materiál 2001.
- ŽÁK MATYASOWSKY, F. 2003: Antické nápisné pamiatky na území Slovenska. Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Nitra.

BEMERKUNGEN ZUM HEUTIGEN ZUSTAND DER RÖMISCHEN INSCHRIFT VON TRENČÍN

TAMARA NEŠPOROVÁ

Das Ziel des Beitrags ist auf die Möglichkeiten weiterer Forschung in der Problematik der römischen Inschrift hinzuweisen, die an der Klippe des Trenčiner Burgfelsens platziert ist. Einige Widersprüche befinden sich bereits in der ältesten schriftlichen Veröffentlichung der Inschrift. Das Verzeichnis von römischen Inschriften Ungarns und Siebenbürgens aus den Jahren 1520 – 1530, geschrieben von Johann Dernschwamm, einem gebildeten Faktor der Familie Fugger, ist von H. Szászová für keine glaubwürdige Quelle gehalten (Khündel 1955, 168). M. Vyvíjalová vermutet, dass Michal Bonbardi im Jahre 1718 aus der Sammlung von J. Dernschwamm geschöpft hatte (Vyvíjalová 1979, 498, 499).

Im Jahre 1964 wurde die Inschrift vom akademischen Bildhauer Ondrej Dzúrik restauriert, im Jahre 1978 von den Angestellten des Zentrums für Kunsthandwerke in Bratislava in Zusammenarbeit mit der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften in Prag. Im Jahre 2003 realisierte die Konservierung und Restaurierung der Inschrift der akademische Bildhauer Albín Okša.

Eine sorgfältige Reinigung des Inschrift-Feldes mit den Ausmaßen von 150 x 140 cm zeigte sich als wichtig, denn sie hat eine Buchstabe „V“ über der Inschrift selbst entdeckt und in der gleichen Zeile eine Buchstabe „A“ und andere Buchstabenfragmente (Abb. 2). Eine undeutliche Rille trennt den Text in vier Zeilen von den zwei letzten ab, die letzten zwei Zeilen befinden sich auf einem unzugewandten Untergrund, weniger deutlich, vielleicht von einem anderen Steinmetz gehauen. Diese faktischen Zeichen bemerkte E. Birley, der hypothetisch über zwei Inschriften nachgedacht hat. Die letzten zwei Zeilen hätten nach ihm bei dem Wegzug der Armee aus Laugaricio nachgeschrieben sein können.

Einige Buchstaben des Textes fehlen teilweise oder völlig seit der letzten Konservierung (Abb. 1), es ist markant bei der numerischen Angabe der Soldatenzahl, wo das Zahlwort „V“ fehlt. In der letzten Zeile ist CVRF (curavit faciendum) nicht sichtbar.

Zum Schluss ist es zu betonen, dass die neuen Buchstaben nicht verlässlich interpretiert sein können, man benötigt eine spezielle Digitaltechnik. Alarmierend ist die Tatsache, dass die Inschrift infolge der Wetterbedingungen und Abgasen schwer beschädigt ist, die im Bericht des Restaurators näher angeführt sind. Im Interesse der zukünftigen Generationen müssen wir die Devastation von diesem kostbaren historischen Dokument verhindern.

PhDr. Tamara Nešporová, Trenčianske múzeum, Mierové nám. 46, 912 50 Trenčín, P.O.BOX 120